Vikipeedia

Jagua keel

Jagua keel on jagua keelkonda (mõne allika järgi peba-jagua keelkonda) kuuluv keel, mida kõneldakse peamiselt Peruus Amazonase ülemjooksul ning vähemal määral ka Colombias. Umbes 5700 kõnelejaga on see ohustatud keel (6b).[1]

jagua keel	
Kõneldakse	Peruus, Colombias
Piirkonnad	Amazonase jõe kirdekaldal, Loreto regioonis Iquitosest Brasiilia piirini
Kokku kõnelejaid	5690 [1]
Keelesugulus	jagua keeled **jagua keel**
Keelekoodid	
ISO 639-3	yad

Sisukord

Keelesugulus

Jagua keel kuulub koos nüüdseks väljasurnud jameo keelega jagua keelkonda. Mõnes allikas arvestatakse jagua keel peba-jagua keelkonda, kuhu kuulub teistele lisaks ka peba keel ning mõnikord lisatakse neile ka masamae keel. Mõlemad keeled on väljasurnud.[2]

Levik

Jagua keelt kõneldakse Peruus Amazonase jõe ülemjooksul, Loreto regioonis Iquitosest Brasiilia piirini, ka Colombias. Jagua keele kõnelejaid on Peruus 5690 (2000. aasta seisuga), neist 2000 on ükskeelsed. Jaguaid on 6000. Keele staatus on 6b (ohustatud).[1] Suurem osa jaguatest on kakskeelsed, osates vähemalt algtasemel hispaania keelt. Isoleeritud aladel võib leiduda ka ükskeelseid jaguaid, kusjuures hinnanguliselt on ükskeelsed 75% naistest ja 25% meestest.[3] Mõned jaguad (peamised lapsed ja noored) kõnelevad ainult hispaania keelt. Peruus on 8 kakskeelset kooli, samuti õpetatakse jagua keelt piirkonna algkoolides. Emakeelne kirjaoskus on alla 1%, hispaania keeles 25–50%. Jagua keel leiab mõningast kasutust religioossetel tseremooniatel ja teenistustel.[1]

Murded

Jagua keeles eristatakse kaht dialekti: alamjooksu dialekt, mida kõneldakse Capollococha läheduses, kus Amazonas jõuab Colombiasse, ning ülemjooksu dialekt, mida kõneldakse Pebasest Iquitoseni. Erinevus seisneb peamiselt fonoloogias, kuigi täheldatakse ka teatud grammatilisi erijooni.[3]

Keelenäiteid

Ravyąątajíy. – Ma armastan sind. / Sa meeldid mulle.

Múúy jíñuvayásiryíy. – Sinna nad jõuavad hilja.

Radyéétyarųųkyey. – Ma tahan teada.[3]

Arvsõnad

Jagua keeles märgitakse elus- ja eluta objekti kohta käivat arvsõna erinevalt. Seejuures märgistatakse kui elusobjekte ka näiteks kuud, tähti (aga mitte päikest), peegleid, fotosid, hingesid, luudasid, lehvikuid ja ananasse. Taevakehade elusobjektide alla arvestamisel on tõenäoliselt religioosne tagapõhi ning kuna oletatavalt on päikese tähtsus kohalikus religioonis tagasihoidlikum, kuulub ta elutute objektide hulka. Luudade ja lehvikute elusus võib olla tingitud sellest, et kasutamisel liigutatakse neid kiiresti edasi-tagasi ning see jätab neist elusa mulje. Ananassi kohta senini põhjendus puudub.[4]

Esimene eluta objekti kohta või loendades, teine elusolendi kohta:

1 – *táraki* | *tíkí*

2 – *dárahúy* | *dánuhúy*

3 – *múmurí* | *múuváy*

4 – *dáryahúyu* | *dányuhúyu*

5 – *tádahyó* | *tádahyó*

6 – *tárakínihyátee* | *tíkinihyátee*

7 – *dárahúnihyátee* | *dánuhunihyátee*

8 – *múmurínihyátee* | *múúványihyátee*

9 – *dáryahúyunihyátee* | *dányuhúyunihyátee*

10 – *βuyahúy* | *βuyahúy*[5]

Fonoloogia

Vokaalid

	Eesvokaal	Keskvokaal	Tagavokaal
Kõrge	**i** [i]	**ɨ** [ɨ]	**u** [u]
Keskkõrge	**e** [e]		**o** [ɔ]
Madal		**a** [a]	

[5]

Mõnel vokaalil esineb märgatavaid allofoonilisi variatsioone, näiteks /u/ võib olla [u] või [o] ja /a/ võib olla [a] või [æ].[5]

Vokaalid võivad olla nii oraalsed kui nasaalsed. Nasaalsed häälikud märgitakse konksuga (ą). Pikad häälikud on märgitud kahekordse tähega. Eristatakse 3 tüüpi vokaale:

1) vokaalid, mis kannavad alati madalat tooni, märgitakse graavisega (à);

2) vokaalid, mis kannavad alati kõrget tooni, märgitakse akuudiga (á);

3) vokaalid, mille kõrgus varieerub.[3]

Konsonandid

	Bilabiaalne	Dentaalne	Palataalne	Velaarne	Glotaalne
Nasaal	**m** [m]	**n** [n]			
Klusiil	**p** [p]	**t** [t]	**č** [tʃ]	**k** [k]	
Frikatiiv		**s** [s]			**h** [h]
Tremulant		**r** [ɾ]			
Poolvokaal	**w** [w]		**y** [j]		

[m] ja [n] häälduvad nasaalselt siis, kui neile järgneb nasaalne vokaal. Juhul kui järgnev vokaal on oraalne, on seda ka konsonant ([mb], [nd]).

Kõik foneemid peale /s/, /č/ ja /y/ võivad olla palataliseeritud.

/s/-l ja /č/-l esineb märkimisväärseid allofoonilisi variatsioone, olles kas kinnihoitud või mitte. Seetõttu varieerub /s/ /s/~/ts/ ja /č/ varieerub /č/~/š/.

/w/ võib häälduda kui /β/, eriti kui ta on palataliseeritud.

Sõna piires toimub metatees morfeemi lõpul asuva /y/ ja järgneva silbi vahel.[5]

Ortograafia

Jagua keeles kasutatakse ladina kirjaviisi ning selle jaoks arendatakse hispaania keelel põhinevat ortograafiat. Nii kirjutatakse hispaania keele eeskujul häälik /k/ tekstis kui *qu*, kui talle järgneb eesvokaal või /ɨ/, ning muudel juhtudel kui *c*. /č/ asemel kirjutatakse sageli *ch*, /w/ asemel *v* ning /h/ asemel *j*. Samuti märgitakse nasalisatsiooni tihtipeale lainega (ã), mitte traditsiooniliselt konksuga (ą).[6]

Morfoloogia

Jagua keel on polüsünteetiline: suurem osa sõnu koosneb mitmest morfeemist ja üksik sõna võib sisaldada rohkem kui üht tüve. Keskmine verb koosneb 3–4 morfeemist, kuid nende positsioon ei ole kuigi kindel. Seejuures on jagua keel suhteliselt aglutinatiivne, kuivõrd sõna piires on võimalik morfeemipiire enamasti selgelt eristada. Mõne vokaali, nasaali või /y/ kokkusattumisel morfeemipiiril võib toimuda sulandumine.[7]

Süntaks

Suurem osa jaguakeelseid lauseid algab verbiga, millele järgnevad subjekt ja objekt (VSO). Keeles puuduvad eessõnad, mis on VSO-tüüpi keelte puhul üpris ebaharilik, kuid see-eest esineb hulgaliselt järelsõnu. Jagua keeles on üle 40 nimisõnatüübi, omadussõnad praktiliselt puuduvad. Omadust väljendava sõna saamiseks varieeritakse nimisõnu teiste nimisõnade, tüüpide või sufiksitega. Ka adverbe ja asesõnu on suhteliselt vähe ning needki liituvad tavaliselt verbiga.[7]

Huvitavat

Jagua keeles on 5 minevikuvormi, mille kasutus oleneb sellest, kui palju aega on sündmusest möödas.

Aeg	Kasutus	Liide	Näide	Tõlge
Lähiminevik 1	Mõned tunnid rääkimise hetkest	*-jásiy*	*rayąąsiy* {ray-jiya-jásiy} 1sg-minema-prox1	Ma läksin (täna hommikul).
Lähiminevik 2	Kuni päev rääkimise hetkest	*-jáy*	*rįįnúújeñíí* {ray-juųnnúúy-jay-níí} 1sg-nägema-prox2-3sg	Ma nägin teda (eile).
Minevik 1	Nädal kuni paar kuud rääkimise hetkest	*-siy*	*sadííchimyaa* {sa-díí-siy-maa} 3sg-surema-pst2-perf	Ta suri (vahemikus nädal kuni kuu tagasi).
Minevik 2	Paar kuud kuni paar aastat rääkimise hetkest	*-tíy*	*sadíítímyaa* {sa-dííy-tíy-maa} 3sg-surema-pst2-perf	Ta suri (vahemikus paar kuud kuni paar aastat tagasi).
Minevik 3	Rohkem kui paar aastat rääkimise hetkest. Jutustav minevik	*-jada/-janu*	*raryúpeeda* {ray-rupay-jada} 1sg-be.sündima-pst3	Ma sündisin (palju aastaid tagasi).

[8]

Viited

1. [1] (http://www.ethnologue.com/language/yad) Ethnologue (vaadatud 20. novembril 2013)
2. [2] (http://www.amazon-indians.org/page17.html) Amazon-Indians (vaadatud 20. novembril 2013)
3. Payne, T. E.>, *The Twin Stories: Participant Coding in Yagua Narrative*, Berkeley: University of California Press, 1993
4. Payne, Doris Lander. "Noun Classification in Yagua" (http://books.google.ee/books?hl=en&lr=&id=9dnYXA6zr9cC&oi=fnd&pg=PA113&dq=yagua+language+&ots=HDOcJGoyQo&sig=DyxOeldfEvbQmBWaGovG_YbhV7A&redir_esc=y#v=onepage&q=yagua%20language&f=false). *Noun Classes and Categorization*. 1986: University of Oregon. Vaadatud 22. november 2013. Inglise keeles.
5. [3] (https://en.wikipedia.org/wiki/Yagua_language) Wikipedia (vaadatud 20. novembril 2013)
6. Payne, Doris Lander. "Aspects of the Grammar of Yagua: A Typological Perspective" (http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:401038:8/component/escidoc:401037/yagua_payne1985_o.pdf). 1985. University of California. Vaadatud 22. november 2013. Inglise keeles.

7. Payne, Doris Lander. "Yagua (Peba-Yaguan)" (http://books.google.ee/books?id=l7UWMZq7FGIC&pg=RA1-PA1464&dq=yaguan&hl=en&sa=X&ei=Y1BxUvP6IIiN4ATHu4CwDw&ved=0CDAQ6AEwAA#v=onepage&q=yaguan&f=false). *Morphologie: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion und Wortbildung, Volume 2*, 2004. Berlin. Vaadatud 22. november 2013. Inglise keeles.
8. [4] (http://wals.info/chapter/66) WALS (vaadatud 20. novembril 2013)
